

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

QAFQAZ TARİXİ

(Ən qədim çağlardan bizim günlərədək)

HS 070100 – Tarixçi, tarix müəllimi
HS 120 001 – Regionşünaslıq (Qafqazşünaslıq)
ixtisasları üzrə bakalavr hazırlığı üçün

PROQRAM

Yenidən işlənmiş və tamamlanmış üçüncü nəşri

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi
Elmi-Metodiki Şurası «Tarix» bölməsinin
19.X.2006-cı il tarixli iclasının qərarı ilə
təsdiq edilmişdir (2 sayılı protokol).

BAKİ – 2013

Tərtibçi:

**tarix üzrə elmlər doktoru, professor
QABİL ƏLİ oğlu ƏLİYEV**

Redaktor: tarix üzrə elmlər doktoru,
prof. *İradə Hüseynova*

Rəyçilər: tarix üzrə elmlər doktoru,
prof. *Oqtay Sultanov*
tarix üzrə fəlsəfə doktoru,
dos. *Rafiq Qurbanov*

Əliyev Q.Ə. Qafqaz tarixi (Ən qədim çağlardan bizim günlərədək). Fənnin proqramı. Bakı, Azərbaycan Universiteti nəşriyyatı, 2013, 64 s.

Proqram universitetlərin Tarix və Qafqazşünaslıq ixtisasları üzrə bakalavr təhsili üçün nəzərdə tutulmuşdur. Proqramda Qafqaz tarixinin əsas problemləri qeyd olunmuş, hər dövr üzrə əsas qaynaqlar, zəruri tarixi ədəbiyyat göstərilmişdir. Proqramın sonunda kursun Tarix və Qafqazşünaslıq ixtisasları üzrə tədrisinə ayrılan saatlara uyğun olaraq mühazirə və praktik məşğələ mövzuları verilmişdir.

I nəşri, 1994

II nəşri, 2006

III nəşri, 2013

Ön söz

Qafqaz tarixi fənni ali məktəblərin Tarix, Tarix müəllimi və Regionşünaslıq (Qafqazşünaslıq) ixtisasları üzrə bakalavr təhsili alan tələbələrə tədris edilir. Azərbaycan Universitetinin tədris planına görə bu fəndən – HS 070100 – Tarix müəllimi ixtisası üzrə 30 saat müəhazirə, 30 saat praktik məşğələ aparılması nəzərdə tutulmuşdur. HS – 120001 – Qafqazşünaslıq ixtisası üçün Qafqaz tarixi aparıcı ixtisas fənni olduğundan, tədris planında onun tədrisinə daha çox vaxt: 150 saat müəhazirə üçün, 90 saat praktik məşğələ aparılması üçün ayrılmışdır.

Bu fənnin tədrisi zamanı Qafqazın ən qədim sakinləri, yerli və gəlmə tayfalar, qədim dövlət və cəmiyyətlərin yaranması və qarşılıqlı münasibətləri, yadelli basqınları, feodalizm quruluşunun yaranması və xüsusiyyətləri, Xristianlıq və İslam dinlərinin qəbul edilməsi və doğurduğu nəticələr, Qafqaz xalqlarının qarşılıqlı münasibətləri, Rusiya işğallarına qarşı mübarizə haqqında geniş bilgi verilməlidir. Müəhazirəçi ermənilərin Qafqaza köçürülməsi, yerli müsəlman-türk əhalisini zorla doğma torpaqlarından sıxışdırması, erməni qatı millətçi təşkilatlarının terrorçuluq fəaliyyəti, erməni dövlətlərinin mövcud olduğu bütün dövrlərdə qonşularına qarşı təcavüzkarlıq siyasəti yeritməsi kimi məsələlərə xüsusi diqqət yetirməlidir. Qafqazın müasir vəziyyəti, silahlı münaqişələr və onların həlli istiqamətində atılan addımlar, Qafqaz respublikalarının dünya birliyinə inteqrasiyası problemləri də ciddi şərh tələb edir.

Qafqaz tarixi haqqında ədəbiyyat tövsiyyə edilərkən, Sovet dövründə nəşr edilmiş əsərlərə, xüsusən də erməni müəlliflərinin əsərlərinə tənqidi yanaşılması zəruriliyi qeyd olunmalıdır. Həmçinin tələbələrə mövzu üzrə sənəd topluları üzərində işləmək vərdişi aşılmasına çalışmaq lazımdır. Yalnız bu yolla gənclərimizdə müxtəlif fakt və hadisələr haqqında müstəqil araşdırma aparmaq və nəticə çıxarmaq qabiliyyəti formalaşdırmaq mümkündür.

GİRİŞ

Qafqaz tarixi fənninin predmeti, məqsəd və vəzifələri. Öyrənilməsi və tədrisinin əsas cəhətləri.

«Qafqaz» adının yaranması və mənası ilə bağlı əsas fikir və mülahizələr. Qafqazın tarixi-coğrafi hüdudları. Cənubi və Şimali Qafqaz.

Qafqazın əhalisi. Etnik tərkibi. Əsas dil ailələri və qrupları. Müasir demoqrafik vəziyyəti.

Qafqazın müasir siyasi vəziyyəti, inzibati sərhədləri. Müstəqil dövlətlər və muxtar qurumlar.

Qafqaz tarixi fənninin öyrənilməsi əhəmiyyəti. Qafqaz tarixinin dünya tarixində yeri. Digər fənlərlə əlaqələri.

Qafqaz tarixinin dövrləşdirilməsi problemi. Əsas nəzəriyyə və mülahizələr.

Qaynaqların təsnifatı.

Yazılı mənbələr: daş kitabələr, mixi yazılar. Qədim Şərq mənbələri. Antik müəlliflər Qafqaz və qafqazlılar haqqında. Suriya, Bizans mənbələri. Qədim yerli mənbələr: Albaniya tarixi, Moksevay Kartlisay, Erməni tarixləri. Hüquqi və kilsə ədəbiyyatı.

Orta əsr tarixçi və xronistləri Qafqaz və qafqazlılar haqqında. Ərəb tarixçi və coğrafiyaşünasları Əl-Kufi, Əl-Bə-lazuri, Əl-Fərabi, Əl-İstəxri, İbn əl-Əsir, Yaqut əl-Həməvinin əsərlərinin Qafqazşünaslıq üçün əhəmiyyəti.

Farsdilli qaynaqlar. F.Rəşidəddin, H.Qəzvini, H.Rumlu, I.Münşinin əsərlərində Qafqaz tarixi problemlərinin şərhı.

Osmanlı müəlliflərinin əsərlərində Qafqaz tarixi məsələləri. Övliya Çələbinin «Səyahətnaməsi».

Orta yüzilliklərin yerli qaynaqları. «Kartlis Sxovreba», «Dərbəndnamə». P.Qorqıcanidze, T.Araquel.

Avropa səyyah və tarixçilərinin əsərləri, gündəlik və yol qeydləri. Diplomatik yazışmalar.

Rus mənbələri. XVIII-XIX əsrlərdə rus səyyah, məmur və

alimləri Qafqaz haqqında. Rəsmi sənədlər. Qafqaz Arxeoqrafiya Komissiyasının Aktları.

Digər mənbələr:

Arxeoloji və etnoqrafik tədqiqatlar. Linqvistika, numizmatika, antropologiya, geneologiya və digər elmlərin nailiyyətlərinin mənbəşünaslıq baxımından əhəmiyyəti.

Qafqaz tarixinin tarixşünaslığı.

Orta əsrlər dövrü tarixi ədəbiyyatının xarakterik cəhətləri. Salmə və xronikaların Qafqaz tarixşünaslığında yeri.

Yeni dövr tarixçiləri və tarixi əsərləri: V.Baqrationi, M.Çamçan, A.Bakıxanov, M.Kazımbəy.

XIX əsrin sonu – XX əsrin başlanğıcında Qafqaz xalqları tarixinin öyrənilməsi sahəsində fundamental tədqiqatlar.

Sovet dövründə Qafqazşünaslığın nailiyyətləri. Çoxcildli akademik nəşrlər: uğurları və kəsirləri.

Monoqrafiyalarda Qafqaz tarixi problemlərinin şərhli. Z.M.Bünyadov, I.M.Dyakonov, M.D.Lordkipanidze, Q.A.Qaloyan və digər tədqiqatçıların əsərlərində məsələlərin araşdırılmasına fərqli yanaşmalar.

Qafqaz tarixi problemlərinin Qərbi Avropa və Amerika tarixşünaslığında araşdırılması vəziyyəti. Diskussiya obyektinə olan əsas məsələlər.

Qafqaz tarixinin öyrənilməsinin müasir vəziyyəti və perspektivləri.

HS 070001 – Tarix ixtisası üzrə bakalavr təhsili pilləsində Qafqaz tarixi fənninin tədrisinə ayrılan saatların mövzulara uyğun paylanması

Müharizələr:

1.	Fənnin mövzusu, əsas mənbələri və tarixşünashığı	2 s.
2.	Qafqaz ən qədim çağlarda	2 s.
3.	Qafqazın qədim cəmiyyətləri və dövlətləri	2 s.
4.	Feodal münasibətlərinin yaranması və xüsusiyyətləri	2 s.
5.	Ərəb işğalları və ağalığına qarşı mübarizə	2 s.
6.	IX–XIII əsrin əvvəlində feodal dövlətləri. Gürcüstanın güclənməsi	2 s.
7.	Monqol yürüşləri və əsarətinə qarşı mübarizə	2 s.
8.	XIV əsrin II yarısı – XV əsrdə feodal dövlətləri	2 s.
9.	Qafqaz uğrunda Səfəvi-Osmanlı müharibələri	2 s.
.	Qafqaz XVII əsrin II yarısı – XVIII əsrin I yarısında. Rusiya-Osmanlı rəqabəti. Nadirin yürüşləri	2 s.
.	XVIII əsrin II yarısında Qafqaz dövlətləri. Rusiya işğallarına qarşı mübarizə. Şeyx Mənsur	2 s.
.	Cənubi Qafqazın Rusiya tərəfindən işğalı	2 s.
.	Şimali Qafqazda Rusiyanın müstəmləkəçilik siyasətinə qarşı mübarizə. Şeyx Şamil	2 s.
.	Burjua islahatları və kapitalizmin inkişafı	2 s.
.	Milli oyanış, siyasi partiya və təşkilatların yaranması	2 s.
.	Qafqaz Birinci dünya müharibəsi və Fevral inqilabı dövründə	2 s.
.	Müstəqil dövlətlərin yaranması və qarşılıqlı münasibətləri	2 s.
.	Qafqazın Sovet Rusiyası tərəfindən işğalı. Sovet rejiminin qurulması	2 s.
.	İkinci dünya müharibəsi və Qafqaz respublikaları. Türk-müsəlman xalqların deportasiyası	2 s.
.	Qafqaz 1946-1890-cı illərdə	2 s.
.	Qafqaz respublikalarında müstəqilliyin bərpası və Rusiyanın siyasəti	2 s.
.	Cənubi Qafqazda milli münaqişələr	2 s.
.	Şimali Qafqazda milli azadlıq mübarizəsi. Rus-çexen müharibələri	2 s.
.	Qafqaz respublikalarının dünya birliyinə inteqrasiyası	2 s.
Cəmi:		48 s.

Praktik məşğələlər

1.	Qafqazın qədim dövlətləri. «Böyük Ermənistan» məsələsi	2 s.
2.	Qafqaz uğrunda Bizans-Sasani rəqabəti. Türk axınları	2 s.
3.	Monqol yürüşləri və ağalığına qarşı mübarizə. Teymurun yürüşləri	2 s.
4.	XVIII əsrdə Rusiyanın Qafqaza soxulması. Şeyx Mənsur üsyanı	2 s.
5.	XIX əsrin I yarısında Rusiyanın Qafqazda işğalçılıq siyasətinə qarşı mübarizə. Şeyx Şamil	2 s.
6.	XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəlində siyasi partiya və təşkilatların	2 s.

	yanması. Erməni təşkilatlarının terrorçuluq fəaliyyəti	
7.	1918-1920-ci illərdə Qafqaz dövlətlərinin qarşılıqlı münasibətləri	2 s.
8.	Müasir dövrdə Qafqazda milli münasibətlər	2 s.
Cəmi		16 s.

HS 120001 – Regionşünaslıq (Qafqazşünaslıq) ixtisası üzrə bakalavr təhsili pilləsinin Qafqaz tarixinin tədrisinə ayrılan saatların mövzulara uyğun paylanması

Qədim dövr üzrə:

Mühazirələr

	Fənnin mövzusu, vəzifələri, öyrənilməsi əhəmiyyəti	2 s.
	Qafqaz tarixinin tarixşünaslığı	2 s.
	Qafqaz tarixi üzrə əsas mənbələr	2 s.
	Daş dövrü abidələri	2 s.
	Ən qədim əkinçilik və sənətkarlıq mərkəzləri	2 s.
	İlkin tayfa birlikləri və dövlət qurumları	2 s.
	Assuriya və Urartu işğalları. Kimmerlər və iskitlər	2 s.
	Midiya və Əhəməni ağalığı dövrü	2 s.
	Qədim dövlətlər e.ə. IV – y.e.-nin ilk əsrlərində	2 s.
10.	Şimali Qafqaz və Qara dəniz sahili boyu e.ə. I minillikdə	2 s.
11.	Qədim cəmiyyətlərin ictimai quruluşu	2 s.
12.	Qafqaz xalqlarının qədim mədəniyyəti	2 s.
Cəmi		24 s.

Praktik məşğələlər

1.	Qafqaz ən qədim çağlarda	2 s.
2.	Qafqaz İskit, Midiya və Əhəməni imperiyaları dövründə	2 s.
3.	Gürcüstanın qədim dövlətləri	2 s.
4.	Qədim erməni tayfaları. «Böyük Ermənistan» məsələsi	2 s.
Cəmi		8 s.

Orta yüzilliklər üzrə:

Mühazirələr

1.	Feodal münasibətlərinin yaranması və xüsusiyyətləri	2 s.
2.	Qafqaz uğrunda Sasani-Bizans rəqabəti	2 s.
3.	IV-VII əsrlərdə Şimali Qafqazda etnik-siyasi proseslər	2 s.
4.	Xristianlığın yayılması. Mədəniyyətin inkişafı	2 s.
5.	Ərəb işğalları və ağalığına qarşı mübarizə	2 s.
6.	IX-XI əsrlərdə müstəqil dövlətlərin yaranması. Səlcuq yürüşləri	2 s.
7.	XII-XIII əsrin əvvəlində Qafqaz dövlətləri. Gürcüstanın güclənməsi	2 s.
8.	Monqol yürüşləri və əsarətinə qarşı mübarizə	2 s.
9.	Toxtamış və Teymurun yürüşləri. XV əsrdə Qafqazın vəziyyəti	2 s.
	Qafqaz uğrunda Səfəvi-Osmanlı müharibələri	2 s.
	Qafqaz XVII əsrin birinci yarısında	2 s.

	XIII-XVII əsrlərdə Qafqaz xalqlarının mədəniyyəti	2 s.
Cəmi		24 s.
<i>Praktik məşğələlər</i>		
1.	Qafqaz uğrunda Sasani-Bizans rəqabəti. Türk axınları	2 s.
2.	Ərəb ağalığına qarşı mübarizə. Qafqaz IX-XIII əsrin əvvəlində	2 s.
3.	Qafqaz xalqlarının monqol ağalığına, Toxtamış və Teymurun yürüşlərinə qarşı mübarizəsi	2 s.
4.	Səfəvi-Osmanlı müharibələri və Qafqaz	2 s.
Cəmi		8 s.

Yeni dövr

Mühazirələr:

	XVII əsrin ortaları və II yarısında iqtisadi və ictimai-siyasi vəziyyət	2 s.
	XVIII əsrin I yarısında Qafqaz uğrunda Rusiya-Osmanlı rəqabəti. Nadir şahın yürüşləri	2 s.
	XVIII əsrin II yarısında Qafqaz dövlətlərinin qarşılıqlı əlaqələri	2 s.
	Şimali Qafqazın Rusiya tərəfindən işğalı. Şeyx Mənsur üsyanı	2 s.
	XVIII əsrin sonunda Rusiya-Iran rəqabəti. Qacarın yürüşləri	2 s.
	Cənubi Qafqazın Rusiya tərəfindən işğalının başlaması	2 s.
	Cənubi Qafqazın Rusiya tərəfindən işğalının başa çatması	2 s.
	Şimali Qafqazda azadlıq müharibəsi. Şeyx Şamil	2 s.
	Cənubi Qafqazda müstəmləkə əsarətinə qarşı xalq çıxışları	2 s.
10.	XIX əsrin 40-cı illərində idarəçilikdə dəyişikliklər. Qafqaz canişinliyi	2 s.
11.	XIX əsrin I yarısında Qafqazın sosial-iqtisadi vəziyyəti	2 s.
12.	XVIII – XIX əsrin I yarısında Qafqaz xalqlarının mədəniyyəti	2 s.
13.	XIX əsrin 60-90-cı illərində burjuva islahatları	2 s.
14.	XIX əsrin II yarısında sosial-iqtisadi inkişaf	2 s.
15.	Milli burjuaziya və fəhlə təbəqələrinin formalaşması	2 s.
16.	1877-1878-ci illər Rusiya-Osmanlı müharibəsi və Qafqaz. «Erməni məsələsi»nin yaranması	2 s.
17.	Qafqazda siyasi partiya və təşkilatların yaranması	2 s.
18.	Erməni millətçi təşkilatlarının yaranması və terrorçuluq fəaliyyəti	2 s.
19.	XX əsrin əvvəlində Qafqazda iqtisadi və ictimai-siyasi vəziyyət	2 s.
20.	Qafqaz 1905-1907-ci illər inqilabı dövründə. Dövlət Dumaslarında Qafqazlı nümayəndələrin iştirakı	2 s.
21.	Qafqaz Birinci dünya müharibəsi dövründə	2 s.
22.	XX əsrin əvvəlində türk-müsəlman əhaliyə qarşı qətl və qarətlər	2 s.
23.	Fevral inqilabının Qafqaza təsiri. Cənubi Qafqaz Xüsusi Komitəsi	2 s.
24.	XIX əsrin II yarısı – XX əsrin əvvəlində Qafqaz xalqlarının mədəniyyəti	2 s.
Cəmi		48 s.

Praktik məşğələlər:

1.	XVIII əsrin I yarısında Qafqaz uğrunda Rusiya-Osmanlı rəqabəti. Nadirin yürüşləri	2 s.
2.	Şimali Qafqazda Rusiya işğallarına qarşı mübarizə. Şeyx Mənsur	2 s.

3.	Cənubi Qafqazın Rusiya tərəfindən işğalı	2 s.
4.	Şimali Qafqazda dağlı xalqların azadlıq mübarizəsi. Şeyx Şamil	2 s.
5.	Erməni millətçi təşkilatlarının terrorçuluq fəaliyyəti	2 s.
6.	Qafqazda siyasi partiya və təşkilatların yaranması və mübarizəsi	2 s.
7.	Birinci dünya müharibəsi və Qafqaz	2 s.
8.	Fevral inqilabının Qafqaza təsiri. Cənubi Qafqaz Xüsusi Komitəsi	2 s.
Cəmi		16 s.

Müasir dövr

Mühazirələr:

	1917-ci ildə ictimai-siyasi vəziyyət. Cənubi Qafqaz Komissarlığı və Seymi	2 s.
	Müstəqil dövlətlərin yaranması	2 s.
	1918-1920-ci illərdə Qafqaz dövlətlərinin qarşılıqlı münasibətləri	2 s.
	Qafqazın Sovet Rusiyası tərəfindən işğalı. ZSFSR-in təşkili.	2 s.
	Şimali Qafqazda muxtar sovet qurumları yaradılması	2 s.
	20-ci illərdə Sovet rejiminə qarşı mübarizə	2 s.
	Sovet sənayeləşdirməsi və zorakı kollektivləşdirmə	2 s.
	30-cu illərdə inzibati-amirlik sistemi. Kütləvi repressiyalar	2 s.
	20-30-cu illərdə mədəniyyət sahəsində dəyişikliklər.	2 s.
10.	İkinci dünya müharibəsində Qafqaz respublikalarının iştirakı	2 s.
11.	Qafqazdan türk-müsəlman xalqların deportasiyası	2 s.
12.	Qafqaz 1945-1960-cı illərdə	2 s.
13.	60-80-ci illərdə sosial-iqtisadi və ictimai-siyasi vəziyyət	2 s.
14.	Ermənistanda monoetnik respublika yaratmaq siyasəti. Ərazi iddiaları	2 s.
15.	80-ci illərin sonunda Cənubi Qafqazda müstəqillik uğrunda mübarizə. Tbilisi, Bakı qırğınları	2 s.
16.	Qafqaz respublikalarının müstəqilliyinin bərpası	2 s.
17.	Ermənistanda qatı millətçi qüvvələrin hakimiyyətə gəlməsi. Dağlıq Qarabağ münaqişəsi	2 s.
18.	Gürcüstanın Abxaziya, Cənubi Osetiya münaqişələrinin həlli uğrunda mübarizəsi	2 s.
19.	Gürcüstanda «Qızıl gül» inqilabı. Acarıstanda separatizmə son qoyulması	2 s.
20.	Ermənistanda hakim rejimdən narazılığın güclənməsi	2 s.
21.	Şimali Qafqazda milli-azadlıq hərəkatı. Rus-çeqen müharibələri	2 s.
22.	Qafqaz respublikalarının beynəlxalq və regional təşkilatlarda iştirakı	2 s.
23.	Qafqazda milli münaqişələrin həlli uğrunda dünya birliyinin səyləri. Minsk qrupunun fəaliyyəti	2 s.
24.	Müasir dövrdə Qafqaz xalqlarının mədəniyyəti	2 s.
Cəmi		48 s.

Praktik məşğələlər:

1.	Qafqaz dövlətlərinin 1918-1920-ci illərdə qarşılıqlı münasibətləri	2 s.
2.	Qafqazın Sovet Rusiyası tərəfindən işğalı. Sovet rejiminə qarşı xalq çıxışları	2 s.
3.	30-cu illərdə inzibati amirlik sistemi. Kütləvi repressiyalar	2 s.
4.	İkinci dünya müharibəsində Qafqaz respublikalarının iştirakı	2 s.
5.	Qafqazdan türk-müsəlman xalqların deportasiyası	2 s.

6.	Qafqaz respublikalarının müstəqilliyinin bərpası	2 s.
7.	Cənubi Qafqazda milli münaqişələr	2 s.
8.	Şimali Qafqazda milli hərəkət. Rus-çexen müharibələri	2 s.
Cəmi		16 s.